

Игор СТАНОЈОСКИ
Универзитет „Гоце Делчев“
igor_stanojoski@yahoo.com

НАРАТИВНИТЕ ПОСТАПКИ НА АЛЕНА МОРНШТАЈНОВА КАКО ПРЕДИЗВИК ЗА ПРЕВЕДУВАЧОТ

Апстракт: Во овој труд ги анализираметешкотиите и дилемите при преводот на два романи од познатата чешка писателка Алена Морнштајнова: *Хана* и *Празна маја*. Познато е дека преведувачот што врши превод на прозни дела на македонски јазик од јазик што не поседува граматички маркери на евиденцијалноста мора да биде претпазлив со изборот на конкретното минато време во преводот. Но, во преводот на наведените два романи се соочивме со сложен спектар од влијанија врз изборот на минатото време: изборот на времето не зависеше само од познавањето на контекстот и хронологијата на настаните во дејството на романот, туку и од наративните постапки на Алена Морнштајнова, пред сè поради умешниот премин од јас-наратор во сезнаен наратор, и обратно.

Клучни зборови: превод, роман, проза, наратор, Морнштајнова.

Igor STANOJOSKI
Goce Delcev University
igor_stanojoski@yahoo.com

THE NARRATIVE PROCEDURES OF ALENA MORNŠTAJNOVÁ AS A TRANSLATOR'S CHALLENGE

Abstract: The novels “Hana” and “Blind Map” are an exceptionally interesting example, since we faced a whole specter of influences when selecting past tenses in their translation. Therefore, the choice of tense was not entirely dependent on the context and the chronology of events in the novel, but on the acts of narration of the well-known Czech writer, as well.

Keywords: translation, novel, prose, narrator, Mornštajnová.

Воведни белешки.

Романот *Slepá mapa* од Алена Морнштајнова е објавен за првпат во 2013 година од чешката издавачка куќа *Hocití* (Mornštajnová 2013). Тоа е дебитантски роман на Морнштајнова, која со објавувањето на третиот свој роман, *Хана*, во 2017 година (Mornštajnová 2017) станува една од најпознатите чешки писателки на денешницата.

Македонските преводи на романите *Hana* и *Slepá mapa*, насловени *Хана* и *Празна маја*, ги објавува македонската издавачка куќа Муза во 2021 (*Хана*) и 2022 (*Празна маја*) година.

Романот *Хана* е поделен во три дела: *Прв дел: Јас, Мира 1954–1963; Витор дел. Оние пред мене 1933–1945; и Трети дел. Јас, Хана 1942–1963*. Во првите два дела во улога на наратор е Мира, а во Третиот дел – Хана.

Дејството во романот *Празна маја* е поделено на Прв и Втор дел,

односно на 24 глави, од кои првите 13 го сочинуваат Првиот дел, а главите 14–24 – Вториот дел.

1. Хронологијата и преводот.

Човечкиот говор е феномен од линеарен тип, односно секој елемент од кој е создаден се изговара поединечно во времето: го сочинуваат единици сукцесивно наредени во говорната низа. Притоа, јазичните единици влегуваат во синтагматски односи, а токму овие односи ја реализираат главната функција на јазикот – комуникативната. Од елементите на јазикот се образуваат исказите, односно благодарение на синтагматиката јазикот функционира како средство за комуникација. Како резултат на синтагматските односи меѓу јазичните единици во говорната низа, доста често се случува јазичната единица што се појавува подоцна во низата, на еден или друг начин да влијае, да ја до моделира јазичната единица што се појавила порано во говорната низа. На пример, во случајот со удвојувањето на предметот во македонскиот јазик, за странскиот зборуваач дополнителен проблем во зборувањето предизвикува збороредот, односно местоположбата на кратката заменска форма (пред глаголот) по однос на другиот дел од предметот – честопати претставен од именка што се наоѓа на крајот од реченицата. Странскиот изучувач може да одговори на прашањето дали треба да се употреби кратката заменска форма пред глаголот (често на самиот почеток на реченицата) дури откако ќе го разреши прашањето околу (не)определеноста на именката (често на самиот крај на реченицата). И истиов проблем можеби уште посилено доаѓа до израз при симултаниот превод од кој било словенски јазик на македонски. Преведувачот дури кога ќе стигне до крајот на реченицата – која, патем, веќе ја превел, со оглед на природата на симултаниот превод – сфаќа дека предметот е определен, што значи и дека пред глаголот требало да ја употреби соодветната кратка заменска форма.

Преведувањето на еден роман претставува долготраен проект, чијашто реализација може да трае и неколку месеци. Секако, постојат разни техники на преведување на романите и секој преведувач одлучува која од тие техники најмногу „му лежи“. Меѓу другото, преведувачот може: 1) да го прочита целиот роман, па дури потоа да се зафати со преведување од почеток; но исто така може и: 2) да не го чита целиот роман, туку веднаш да се зафати со преведување пасус по пасус.

Искуството покажува дека опцијата под број 2 во низа случаи може да се покаже како погрешна и подоцна да чини дополнителен труд и време. Еден од факторите поради кои препорачуваме да се избира опцијата

под број 1 (да се прочита целиот роман, па дури потоа да се започне со преведување) е значително поголемата разгранетост на системот на минатите времиња во македонскиот наспрема чешкиот, но и наспрема другите словенски јазици (со исклучок на бугарскиот), а особено на разликата меѓу минатото определено и минатото неопределено време.

2. Наративните постапки на Морнштановаи минатото време во преводот.

Преведувачот мора добро да ги има овладеано сите нијанси на граматичката семантика на категоријата евиденцијалност за да може добро да ја предаде онаа содржина што ја одразува замислата на авторот на оригиналот. Но, покрај личните квалификации на преведувачот, неговиот успех честопати зависи и од стилот, жанрот, како и од познавањето на поширокиот контекст на кој се однесува текстот што се преведува. Внимателното запознавање со хронологијата на настаните во дејството на романот исто така е од исклучително големо значење. Со оглед на тоа што запознавањето со хронологијата на раскажаните настани честопати е возможна само преку читање на романот во целост, сметаме дека тоа е и една од поважните (можеби и најважна) причини за да препорачаме преведувачот да не започнува со преведување на романот пасус по пасус, без претходно да го прочита целиот роман. Наративните постапки што ги применува Алена Морнштајнова во *Хана и Празна маја* ни нудат одличен материјал, кој ќе го докаже ова тврдење.

Уште во почетокот од романот *Празна маја* ја гледаме важноста на познавањето на хронологијата (пример бр. 1):

<p>Jmenuji se Anežka. Moje maminka je Alžběta, babička se jmenovala Anna a dědeček Antonín. (Mornštajnová 2013:9).</p>	<p>Се викам Анежка. Мајка ми е Алжбјета, баба ми се викала Ана и дедо ми Антонин. (Морнштајнова 2022: 9).</p>
---	--

Од изборот на времињата во чешкиот оригинал дознаваме дека во времето на раскажувањето мајката Алжбјета е жива, додека дедото Антонин и бабата Ана веќе не се меѓу живите. Но, за македонскиот превод потребна ни е уште една информација: кога починале?— односно дали нараторот се сеќава на нив: ако се сеќава, ќе преведеме *баба ми се викаше Ана*, а ако не се сеќава: *баба ми се викала Ана*.

За среќа, оваа информација ја добиваме не веднаш, но многу наскоро во текстот (пример бр. 2):

<p>Já znám své prarodiče jenom ze svatební fotografie a na ní vypadá babička Anna neobyčejně šťastně. (Mornštajnová 2013: 13).</p>	<p>Своите дедо и баба ги знам само од свадбената фотографија, а на неа баба ми Ана изгледа необично среќна. (Морнштајнова 2022:13)</p>
--	--

Чешкото минато време овде на македонски го преведуваме со минато неопределено време, односно според категоријата евиденцијалност го оценуваме како *Ев-*.

Распределбата на времињата во преводот на романот *Хана* начелно би требало да се одвива согласно со хронологијата на опишаните настани, која ни е дадена уште во самиот наслов на секој од трите дела: *Прв дел: Јас, Мира 1954–1963*– наратор Мира; *Втор дел. Оние ѓред мене 1933–1945*– наратор Мира; и *Трет дел. Јас, Хана 1942–1963*– наратор Хана. Во Првиот дел Мира раскажува за своето детство, а во Вториот дел таа раскажува за своите предци, во времето пред нејзиното раѓање. Се чини дека тоа автоматски ја подразбира употребата на минатото неопределено време во целиот Втор дел –секако, со исклучок на дијалозите. Да го погледнеме следниов пример токму од тој дел(пример бр. 3):

<p>Pomalů sešla k řece, opřela se o kmen letitého stromu, zavřela oči a nastavila obličej prvnímú slunci. Řeka konejšivě šuměla a přehlušovala zvuky města. Elsa by se nejraději položila na hladinu a nechala se unášet někam daleko od smutků a starostí. (Mornštajnová 2017: 138).</p>	<p>Полека слегла дури до реката, се потпрела на стеблото од едно старо дрво, замижала и му го подместила лицето на првото сонце. Реката смирувачки шумела и ги заглушувала звуците на градот. Елза би сакала да легне на површината и да ѝ дозволи на водата да ја однесе далеку од тагата и грижите. (Морнштајнова 2021: 156).</p>
---	---

Како што можеме да видиме од примерот бр. 3, навистина, се одлучуваме да преведуваме со минато неопределено време, или *Ев-*, со оглед на тоа што нараторот Мира не е родена во времето на случувањето на опишаните настани и не можела да биде сведок. Тоа по правило би требало да подразбира дека овие информации ги знае од кажувањата на други лица. Сепак, наративните постапки на Алена Морнштајнова, според нас, ја оспоруваат токму последнава претпоставка.

Во македонската лингвистичка традиција евиденцијалноста најчесто се нарекува *прекажаност* или *прекажување*, нешто поретко и *засведоченост*. Во поново време предност му даваме на терминот *евиденцијалност* затоа што сметаме дека тоа е во духот на времето, но уште повеќе поради неговата погодност и неутралност, со оглед на тоа што разликуваме директна ($Ev+$) наспрема индиректна ($Ev-$) евиденцијалност, наспроти едностраноста на термините прекажаност ($Ev-$) и засведоченост ($Ev+$).

Сепак, ние би сакале овде да посветиме внимание сите три термини: 1) евиденцијалност; 2) прекажаност и прекажување, како и 3) засведоченост – во контекстот на романите *Хана*, особено во Вториот дел, и *Празна маја*, особено почнувајќи од Втората глава, каде што писателката прибегнува кон специфична наративна постапка, која го менува и нашиот (на преведувачот и на читателот) однос кон дејствата опишани со глаголските форми.

Имено, Втората глава на романот *Празна маја* започнува на таков начин што кај читателот се создава впечаток дека станува збор за нов почеток и дека Првата глава претставувала само вовед (пример бр. 4).

Životv poválečných letech plynul v pohraničním městečku poklidným tempem. Někomu se vedlo lépe, jinému hůř, lidé se rodili a umírali, milovali i nenáviděli, zůstávali či odcházeli za štěstím. Někteří se vraceli zpátky domů, a druzí se už nikdy nevrátili a vytráceli se z paměti sousedů i přátel. (Mornštajnová 2013: 23).

Животот во повоените години во пограничното гратче течеше во смирено темпо. Некому му одеше подобро, некому полошо, луѓето се раѓаа и умираа, се сакаа и се мразеа, остануваа или итаа да си ја бараат среќата. Некои се враќаа назад дома, а други веќе никогаш не се вратија и се изгубија од сеќавањето на соседите и пријателите. (Морнштајнова 2022: 23)

Во романот *Празна маја* една од најбитните наративни промени што се случуваат почнувајќи од Втората глава, е тоа што нараторот престанува да ги употребува изразите *мајка ми*, *дедо ми*, *баба ми*, па наместо нив ги употребува исклучиво имињата *Алжбјеша*, *Анџонин*, *Ана*. Не го употребува ниту изразот *шайко ми*, а идентитетот на нејзиниот татко се открива дури на самиот крај на Првиот дел од романот (Морнштајнова 2022: 222). До овој момент ликот на нејзиниот татко е именуван само со името и презимето: *Иџнац Цикора*.

Со оглед на тоа што целиот Прв дел од романот се однесува на периодот до раѓањето на нараторот, логично е да се очекува преведувачот да продолжи да го употребува минатото неопределено време во преводот. Сепак, наспроти тие очекувања, почнувајќи од Втората глава, па сè до крајот на Првиот дел (Морнштајнова 2022: 23-223), ние му даваме предност на минатото определено време. Ќе дадеме неколку примери со кои ќе ја образложиме ваквата одлука (пример бр. 5).

<p>Ve třinácti letech si všiml, že Janinka je žena, ve čtrnácti zaznamenal její dmoucí se ňadra a v patnácti o ní začal každý večer před usnutím snít a v duchu s ní provádět všechny ty věci, o kterých si s kamarády vyprávělia o kterých někteří z nich tvrdili, že je zažili. Antonínova zkušenost se zatím omezila na tajný nácvik pod peřinou, který ke své nespokojenosti nemohl provádět tak často, jak by si přál, protože sdílel ložnici s rodiči a všemi mladšími sourozenci. (Mornštajnová 2013:26-27)</p>	<p>На тринаесет години забележа дека Јанинка е жена, на четиринаесет години ги забележа нејзините подуени гради, а на петнаесет години почна секоја вечер пред легнување да сонува за неа и во мислите да ги изведува сите оние работи за кои си раскажуваа со другарите и за кои некои од нив тврдеа дека ги искусиле. Искуството на Антонин дотогаш беше ограничено на тајните вежби под јорганот, кои за своја жал не можеше да ги изведува онолку често колку што посакуваше бидејќи спалната ја делеше со родителите и со сите помали деца. (Морнштајнова 2022:27)</p>
---	--

Во овој дел нараторот раскажува интимни подробности од годините на созревањето на својот дедо. Ако ги оцениме овие дејства според приznakот на засведоченоста, се разбира, немаме никакви дилеми дека тие не се засведочени. Оттаму, на прв поглед се чини дека треба да го употребиме минатото неопределено време. Но, ако ги оцениме истите дејства според приznakот на прекажаноста, исто така, ќе мораме да признаеме дека тие не се ниту прекажани. Со други зборови, нараторот ни предава информации што таа не може да ги знае ниту од искуството на сопствените сетила ниту од зборовите на некој друг човек – очекувано, некој од нејзините предци. Ниту *одјрва* ниту *од виџора рака*.

Во македонскиот јазик минатото неопределено време освен за обичното прекажување, може да се употребува и за информации до кои

доаѓаме отпосле, или за информации кои ги изведуваме како личен заклучок или претпоставка (конклузив), но во случајот со погоре опишаните дејства на ликот на дедото Антонин, се работи за толку разгранети дејства што не може да станува збор за ништо од ова.

Ќе наведеме уште еден сличен пример пред да ја објасниме причината поради која во преводот се одлучивме за употреба на минатото определено време, односно за директната евиденцијалност ($Ev+$)(пример бр. 6).

Janinka se jakoby bezmyšlenkovitě zadív ala do jeho dlaně, kterou si přítá hla na klín, a lehce mu po ní přejíždě la prsty.(Mornštajnová 2013: 28).	Јанинка небаре без никакви мисли се загледа во неговата дланка, која си ја повлече на скутот, и лесно по неа му минуваше со прстите. (Морнштајнова 2022: 28).
--	--

Сп. уште и (пример бр. 7):

Dlaněmi mu hladila hrudník, klouz ala níž, rozepín ala kalhoty... Ježíši, pomysle l si, za chvíli tady budu úplně nahatý.(Mornštajnová 2013: 29).	Со дланките му го галеше градниот кош, се спушташе подолу, му ги откопчуваше панталоните. Господи, си помисли тој, набргу овде ќе бидам сосема гол. (Морнштајнова 2022: 29).
---	--

Во овие примери не станува збор само за премногу интимни детали, кои сигурно не биле прекажувани од колено на колено, туку и за премногу сликовито и детално раскажување, што недвосмислено нè упатува на заклучокот дека јас-нараторот од Првата глава, од Втората глава па натаму до крајот на Првиот дел е заменет со сезнаен наратор. И покрај тоа што нараторот Анежка раскажува за својот дедо (и за неговата прва љубов, која, патем, не е нејзината баба), таа настаните ги опишува од позиција на сезнаен наратор. Ваквата наративна постапка на Алена Морнштајнова веројатно ѝ ја олеснил фактот што во чешкиот јазик има само едно минато време, така што не морала да менува ништо во овој поглед на граматичкото време. Помала е веројатноста ваквата наративна постапка да се појави во дело на македонски писател. Нашата дилема е: како треба да постапи преведувачот кој го преведува романот *Празна маја* од чешки на македонски?

Последните два наведени примери нè водат кон тезата дека оние сликовити описи на настаните од односите меѓу Јанинка и Антонин

најдобро е да се предадат со минатото определено време, исто како и сиот дел од 23 до 223 страница. Во спротивно, би било многу тешко да го убедиме македонскиот читател дека не станува збор за сезнаен наратор, туку за обичен лик на јас-нараторот.

Вториот дел од романот *Празна маја* (од 224 стр. во македонското издание) започнува со животот на Анежка. Овде нараторот Анежка започнува со периодот околу своето раѓање, така што преведувачот мора да внимава: настаните што се случиле пред и во првите (~5) години по раѓањето да ги преведува со минато неопределено време, а оние што се случувале по овој период, односно откако би се очекувало Анежка да се сеќава, да ги преведува со минато определено време. Тоа доведува и до разни комбинации на времињата во еден ист пасус, па дури и во една иста реченица(пример бр. 8).

<p>Měla jsem hezké dětství. Bylo by nevděčně tvrdit něco jiného. Alžběta mě hned po šestinedělí předala do měkké náruče babi Králové a začalaznovu pracovat. Přestože jí nabídlí místo v salonu, který jí dříve patřil, odmítla a nastoupila na nádraží do úschovny zavazadel. Tam byla svou vlastní paní.(Mornštajnová 2013:235).</p>	<p>Имав убаво детство. Би било неблагодарно да тврдам поинаку. Алжбјета веднаш по шесте недели ме предала во меката прегратка на баба Кралова и почнала повторно да работи. И покрај тоа што ѝ дале место во салонот што порано ѝ припаѓал, таа одбила и се вработила на железничката станица во просторијата за багаж. Таму била главна. (Морнштајнова 2022:233).</p>
--	--

Но, од друга страна, во Вториот дел веќе сезнајниот наратор одново му го отстапува местото на јас-нараторот. Минатото неопределено и минатото определено време се појавуваат наизменично во контекстот на првиот период од животот на Анежка, но понатаму веќе доминира минатото определено време во своето вообичаено, засведочено значење.

Мораме да признаеме дека доста сличен е случајот со Вториот дел од романот *Хана* (в. Пример бр. 3). И таму, и покрај тоа што нараторот Мира раскажува за настани што се случиле пред нејзиното раѓање, за многу од нив или го немаме чувството дека информациите се прекажуваат, или прекажувањето е практично невозможно. Описот на психичката состојба на Елза во примерот бр. 3 се чини дека е поскоро плод на сезнајниот раскажувач.

Со право може да ни се постави прашањето: зошто во преводот на *Хана* сме го избрале минатото неопределено време, а во преводот на *Празна маја* – минатото определено? Сметаме дека границата меѓу јас-нараторот и сезнајниот наратор во романите на Алена Морнштајнова не е секогаш остра, како што не е секогаш остра ниту границата во дистрибуцијата на минатото определено наспрема минатото определено време. Но, ако треба да дадеме колку што е можно поконкретен одговор на поставеното прашање, веројатно овде натежна поголемиот број интимни пасажии во романот *Празна маја* (за кои бевме сигурни дека не се плод на прекажување), во споредба со романот *Хана*, каде што, навистина, имаме подеднакво сликовито раскажување како во романот *Празна маја*.

3. Заклучок.

Во споредба со чешкиот јазик, во македонскиот јазик формите на минатите времиња содржат една дополнителна граматичка информација за евиденцијалноста, која преведувачот не може да ја избегне. Преведувачот во многу случаи е должен дејството да го предаде како засведочено или незасведочено, иако изворниот текст може и да не нуди таква информација. Се разбира, таквата тешкотија се исклучува кога во изворниот текст има лексички евиденцијален маркер. Во низа примери информацијата за евиденцијалноста може да се извлече од контекстот, и без евиденцијален маркер.

Најголемиот проблем го создава можноста авторот на оригиналниот текст да не даде никаква информација во врска со тоа дали е дејството засведочено или за него се дознало „од втора рака“. Во некои случаи преведувачот нема механизми за доаѓање до таквата информација. Затоа, може да се смета дека во делот со реализацијата на евиденцијалноста, од преведувачот се очекува да привнесе и свој творечки печат, кој ќе биде поголем или помал, во зависност од информациите што ги нуди остатокот од текстот. Преведувачот мора да биде претпазлив бидејќи, на пример, во случајот со превод на роман, можеби може да се извлече информација во врска со (не)засведоченоста на едно дејство од сосема друг и оддалечен дел од романот. Во некои случаи, пак, може да нема директна информација, но може самата ситуација да содржи логички елементи кои наведуваат на поголема или помала веројатност говорителот да (не) бил сведок.

Романите на Алена Морнштајнова токму тоа и го докажуваат: во повеќе нејзини романи информацијата за (не)засведоченоста се наоѓа во оддалечен дел во романот. Романите *Хана* и *Празна маја* се специфични и поради наративните постапки на Морнштајнова, пред сè поради умешниот

премин од јас-наратор во сезнаен наратор, и обратно.

Користена литература:

- Морнштајнова, А. 2021. *Хана*. Превод од чешки: Игор Станојоски. Муза: Скопје, 351 стр.
- Морнштајнова, А. 2022. *Празна маја*. Превод од чешки: Игор Станојоски. Муза: Скопје, 388 стр.
- Станојоски, И. 2019. *Прекажувањето изразено со минатите времиња во македонскиот насироити бугарскиот јазик*. Скопје: Датапонс, 2019.
- Właszak, M. 2009 – Kategoria świadka w przekładzie prozy macedońskiej// *Przekłady Literatur Słowiańskich*, 143-151. Katowice.
- Właszak, M. 2014 – Imperceptywność w języku macedońskim i polskim. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mornštajnová, A. 2013. *Slepá mapa*. Host: Brno, 396 str.
- Mornštajnová, A. 2017. *Hana*. Host: Brno, 306 str.
- Stanojoski, I. 2009 – Категоријалноста како фактор за девијации / *Výučba slovanských jazykov ako cudzích v slovanskom prostredí – súčasnosť a perspektivy*. – Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela – Fakulta humanitných vied, 2009. 202-209.